

Петрук О. М., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО «АЗБУКУ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ»

***Анотація.** В статті розглянуто складові «азбуки моральної культури» Василя Сухомлинського. Розкрито педагогічну цінність загальнолюдської азбуки моральності. Проведено тлумачення повчань, рекомендацій та ідей видатного педагога щодо морального виховання молодших школярів. Стверджено думку про те, що учитель стане справжнім вихователем лише тоді, коли оволодіє найтоншим інструментом виховання – наукою про моральність, етикою.*

***Ключові слова:** азбука моральної культури, моральні повчання, щастя, виховання, любов, терпіння, вчитель, учень, моральне виховання, людинознавство.*

***Аннотация.** В статье рассмотрены составляющие «азбуки моральной культуры» Василия Сухомлинского. Раскрыта педагогическая ценность общечеловеческой азбуки нравственности. Проведено толкование наставлений, рекомендаций и идей выдающегося педагога касательно нравственного воспитания младших школьников. Утверждено мнение о том, что учитель станет настоящим воспитателем только тогда, когда овладеет тончайшим инструментом воспитания – наукой о нравственности, этикой.*

***Ключевые слова:** азбука моральной культуры, моральные поучения, счастье, воспитание, любовь, терпение, учитель, ученик, нравственное воспитание, человековедение.*

***Annotation.** The components of the Vasyl Sukhomlynskyi's «Alphabet of Moral Culture» are considered in the article. The pedagogical value of human morality alphabet is exposed. Interpretation of the lessons, recommendations and ideas of the outstanding teacher on the process of younger students' moral education is conducted. The author asserts the idea that the teacher will be a real teacher only in the case when he or she will master the finest instrument of education - science of morality, ethics.*

***Keywords:** alphabet of moral culture, moral lessons, happiness, education, love, patience, teacher, student, moral education, study of human nature.*

Процес виховання морально здорової, психологічно стійкої особистості є досить актуальним на сучасному етапі розвитку суспільства. У Законі України «Про освіту» метою освіти визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу [1].

В розробку проблеми морального виховання школярів вагомий внесок зробив відомий педагог Василь Сухомлинський. На його думку «саме в молодшому віці, коли душа дуже піддатлива до емоційних впливів, необхідно розкривати перед дітьми загальнолюдські норми моральності, тобто вчити їх азбуки моралі» [2, с. 146].

Науково-педагогічний та практичний доробок В.Сухомлинського привернув увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців та освітян, серед них: Ю. Азаров, М. Антонець, І. Зязюн, О. Дзевєрін, Н. Гаряча, Л. Бондар, Т. Когачевська, А. Кокеріль, Т. Кочубей, В. Кузь, С. Лашин, Н. Побірченко, Л. Попова, М. Стельмахович, В. Тартаковський, Л. Ткачук, Х. Франчос, К. Юр'єва, О. Савченко, М. Ярмаченко та ін. Педагогічна спадщина В. Сухомлинського, яка вміщує в собі різноманітні напрями формування особистості, глибоко вивчається в Росії, Білорусі, Казахстані та інших країнах світу.

Видатний педагог стверджував, що «загальнолюдську азбуку моральності ми прагнемо одухотворити громадянською активністю і самодіяльністю. Не просто знати, що таке добре, а що таке погане, а діяти добре в ім'я величчя і могутності Батьківщини» [3, с. 146]. А це в свою чергу означає, що педагог розкриває весь складний процес формування моральних якостей особистості, починаючи із знайомства з елементарними нормами моралі до пробудження моральних почуттів, а потім до вироблення моральних звичок і через вправи в моральних учинках – до моральних переконань. Саме це і стало предметом нашого дослідження.

Метою нашої статті є дослідження азбуки моральної культури Василя Сухомлинського. Завдання дослідження: розкрити педагогічну цінність загальнолюдської азбуки моральності.

Виховання моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку передбачає органічну єдність найбільш відповідних вимогам початкової школи методів, форм і засобів морального виховання. Тільки саме так ми зможемо виховати справжню людину з великої літери, що досить чітко простежується у досвіді видатного педагога Василя Сухомлинського. Василь Олександрович розкриває весь складний процес формування моральних якостей особистості. Він веде вихованця через знайомство з елементарними нормами моралі до пробудження моральних почуттів, а

потім – до вироблення моральних звичок і через вправи в моральних учинках – до моральних переконань. Адже, «загальнолюдські норми моральності, на думку вченого, стають особистою совістю людини лише за тієї умови, якщо ця активна діяльність має яскраво виражений характер суспільних вчинків. Учити жити в суспільстві, серед людей - це означає вчити здійснювати суспільні вчинки, тобто вчити передавати своєю поведінкою ставлення до людей» [3, с. 146]. Як це повчання важливо не просто зрозуміти, але й практично застосовувати у своїй роботі усім, хто здійснює певний вплив на дітей.

Виховання дітей 6–10 років В. О. Сухомлинський називав «школою сердечності». Він радив педагогам і батькам дітей вчити добру, любові, милосердю. Для цього треба, щоб діти постійно бачили гуманістичний зміст вчинків і поведінки тих, хто їх оточує: рідних, близьких, вчителів, дорослих. Дитина не повинна вирости байдужою, нечулою, черствою, вона має зростати у постійному піклуванні про навколишній світ рослин, тварин, людей, доглядати і допомагати їм. У своїх працях педагог переконує, що у процесі творення людям добра виховується в юних людяність, сердечність.

Головним елементом формування культури особистості Василь Сухомлинський вважав засвоєння вимог, правил, норм поведінки, в яких розкривається «азбука моральної культури». А саме:

1. «Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна...

2. Ти користуєшся благами створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.

3. Всі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити... Навчання – твоя перша праця. Йдучи до школи ти йдеш на роботу.

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допмагай слабким і беззахисним... Поважай та шануй матір і батька – вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею.

5. Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості ...» [3, с. 146–150].

Ці моральні повчання необхідно дітям пояснювати, не поспішаючи, переконливо і, насамперед, люблячи дітей. «Немає нічого мудрішого і складнішого, на думку видатного педагога, ніж людська любов. Це найніжніша і разом з тим найкрасивіша і найнепомітніша квітка в букеті, ім'я якого – Моральність» [4, с. 205]. Любити дітей – значить стверджувати їхню неповторність, унікальність не на словах, а на ділі, уміти побачити їх гарними і вселити їм, що вони гарні. Саме в любові

дорослих до дітей В. О. Сухомлинський вбачав ту духовну силу, яка здатна вберегти дитяче серце від огрубіння, озлобленості, жорстокості й байдужості. Водночас зазначав, що зло в дитячому серці породжується тільки грубістю, байдужістю дорослих. На думку В. О. Сухомлинського, єдина реальна рушійна сила виховання – прагнення дитини бути гарним. Називаючи дитину брехуном, ледарем, грубіяном (батьки, вчителі адже принципи і недоліків не терплять), ми зосереджуємо її на недоліках, і вона думає: «Я й справді – незначність...», тим самим ми виховуємо брехунів, ледарів, грубіянів, слабких, невпевнених у собі людей.

Любити дітей – значить уміти виразити любов у ласкавому слові, що схвалює посмішкою: «У тебе обов'язково вийде, ти – розумниця, постарайся ще...». Потрібно бути терплячим, не відповідати лайкою на брутальність роздратованого підлітка, на його неслухняність, неохайність, знати, що негайна «віддача» у вихованні неможлива. Адже виховання – це досить не легкий і довготривалий процес. Тому справжній педагог – вихователь має бути насамперед людиною, яка повинна прищеплювати у своїх вихованців любов до інших людей, до високих прагнень та ідеалів, життєвої мети. «Утвердити в кожній людині доброту, сердечність, чуйність, готовність прийти іншому на допомогу, чутливість до всього живого і красивого, на думку Василя Сухомлинського – це елементарна, азбучна істина шкільного виховання, з цієї істини починається школа [3, с. 149]. Діти повинні постійно бачити гуманістичний зміст вчинків і поведінки тих, хто їх оточує: товаришів, рідних, близьких, вчителів, дорослих. На жаль, сьогодні дітям доводиться бачити і чути не кращі зразки поведінки дорослих, тим паче, коли серед них є вчителі. Тому, нам, дорослим, передусім, потрібно пам'ятати те, що поганих дітей не буває, що жодна дитина не народилася на світ злюю, байдужою. А стала такою в силу так званих як суб'єктивних, так і об'єктивних причин. Лише у процесі творення людям добра, як переконує видатний педагог, можна виховати у дітей людяність, сердечність, доброту та милосердя.

Видатний педагог стверджував думку про те, що «учитель стає вихователем лише тоді, коли оволодіє найтоншим інструментом виховання – наукою про моральність, етикою» [4, с. 150], а «школа лише тоді школа, коли головний предмет у ній – людинознавство» [4, с. 156]. Саме тому сучасним вчителям важливо не лише усвідомити основні категорії педагогічної етики такі, як добро і зло, справедливість і несправедливість, честь і гідність, обов'язок і відповідальність, педагогічний авторитет, але й намагатись керувати ними у своїй діяльності.

Гуманізм В. О. Сухомлинського особливо яскраво виявився у його ставленні до організації навчання учнів. Розумову працю дітей педагог розглядав як засіб розвитку розумових сил і здібностей, засуджуючи механічне заучування і неусвідомленість знань. Розв'язання проблеми

міцних осмислених знань можливе за умови напруження власних зусиль, досягнення працею успіху, радості розумової праці – цих трьох сходинок на шляху пізнання.

Василь Олександрович вважав дуже важливим якомога раніше ознайомити дітей з моральними основами нашого суспільства, сформувати позитивне до них відношення, викликати загострений інтерес до понять добра і зла, організувати виховний процес так, щоб участь, щирість, співпереживання, співчуття, людяність виявлялися в діяльності. Коли школяр вступає в вік отроцтва, школа, вихователь, суспільство, зберігаючи і розвиваючи те, що закладено в дитинстві, формують громадянина, для якого «моральні, політичні ідеї ... перетворюються в норми і правила поведінки. Цей процес можливий тільки при багатогранній духовній зрілості і без якої немає устремління до ідеалу, немає живої людської особистості» [2, с. 184].

У своїй «азбуці моральної культури» він дав рекомендації про те, що робить дитину вихованою. На його думку, «вихованою дитину роблять, по-перше, радість щастя, життєрадісне світосприймання... по-друге, здатність бачити поруч себе людину, брати близько до серця її радощі і горе, тривоги і хвилювання, відчувати самотність як велике горе, що може спіткати людину... по-третє, глибока віра в іншу людину... по-четверте, духовне життя в світі прекрасного [4, с. 152–156].

Найпотужніша позитивна емоція – щастя. Людина зазвичай прагне вибрати для себе по можливості таку діяльність, яка дала б їй досяжний за наявних обставин максимум щастя в тому сенсі, як вона його розуміє. Учні ж не обирають собі ні вчителів, ні школи, за них це роблять, як правило, їхні батьки, якщо є можливість. Тому педагогам потрібно намагатись зробити так, щоб під час навчання діти отримували лише позитивні емоції і сприяти їх бажанню ходити до школи. Дуже важливо у дітей розвивати емпатійні почуття, які є емоційною складовою моральної якості. Адже, як стверджує Василь Сухомлинський, «той, хто живе турботами про інших людей, стає сприйнятливим, чуйним до слова, яке несе в собі заклик до ідеалу моральності» [4, с. 153].

Висока гуманістична позиція В. О. Сухомлинського виявилася і в його ставленні до сім'ї. Він вважав, що гармонійний, всебічний розвиток можливий лише за умови, коли школа і сім'я будуть діяти одностабно і стають однодумцями у спільній роботі. У багатьох своїх творах педагог показав як розвиток особистості залежить від культури батька й матері, як пізнаються людські стосунки і суспільне оточення на прикладі батьків.

Василь Олександрович умів підмітити найтипівші вади сімейного виховання. Одною з найшкідливіших вад є, за його висловом, споживацький характер способу життя багатьох дітей. Деякі батьки вважають, що живуть вони і працюють лише заради щастя своїх дітей і тому дозволяють їм усе,

створюючи максимальний матеріальний достаток, тепличні умови, задовольняючи всі необмежені бажання й навіть примхи. Діти в таких сім'ях виростають, не знаючи ні в чому нужди, не знаючи обов'язків і відповідальності. «Не має нічого важливішого в сімейному житті, – стверджував видатний педагог, духовна співучасть дитини в усьому, що робить людина для людини» [4, с. 205]. Тому В. О. Сухомлинський вважав за необхідне ввести в зміст загальноосвітньої школи мінімум педагогічних знань, зокрема з галузі «Батьківської педагогіки», виховувати майбутніх батьків, морально готувати їх до великої відповідальної батьківської місії. Він підкреслював, що безвідповідальне ставлення молодих батьків до виховання своїх дітей дорого обходиться передусім суспільству. Морально не підготовлені до народження і виховання дітей батьки є великим нещастям для суспільства.

Узагальнюючи, варто наголосити на тому, що складові «азбуки моральної культури» видатного педагога є для нас, педагогів, прикладом розв'язання багатьох проблем навчально-виховного процесу закладів освіти. Адже засвоєння її правил дітьми дає їм можливість олюднювати свої вчинки, опановувати духовними цінностями свого народу, розуміти мету і сенс життя. Його напрацювання виявляють особливу актуальність у складних суспільно-політичних умовах, у сучасних підходах до процесу національного виховання підростаючого покоління. Ми повинні в своїй роботі завжди притримуватись основної поради Василя Сухомлинського про те, що «азбука моральної культури входить у свідомість і душу лише тоді, коли в шкільному колективі є елементарна моральна культура людських взаємин» [2, с. 449].

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у продовженні дослідження педагогічної цінності порад видатного педагога стосовно реалізації науки людинознавства в практиці роботи сучасних загальноосвітніх закладів.

1. Закон України «Про освіту» // Законодавство про освіту. – Х. : ПП «ГВІНЬ», 2005. – 240 с. 2. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 3. – К. : Рад. шк., 1976. – 670 с. 3. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа // В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 4. – К. : Рад. шк., 1976. – 640 с. 4. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 2. – К. : Рад. шк., 1976. – 670 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Поташнюк І. В.